

A Survey of the Relationship between Spoken Language and Meaning on the Basis of Phonological Indices

Mahmoud Ramezanzadeh

Assistant professor, Department of Linguistics & Foreign languages, Payame Noor University

Ali Towhidi Shakib

MA student of linguistics, Payame Noor University

Abstract:

This paper looks for the relationship between imagery and sounds, intonation and other suprasegmental features of phonology. Concerning the imagery and concepts, positive or negative, designed by sounds, rhythm and rhyme, the author tries to discover that some basic parts of meaning are conveyed by particular selection of sounds and specific arrangement of vowels and consonants. As we know the language of Quran is a spoken one and one of the most important components of the spoken language is the mutual relationship between meaning and phonological features of the words and phrases of the divine verses.

Keywords: imagery, spoken language, conceptualization, Quranic language

بررسی ارتباط میان لفظ و معنا بر پایه شاخص‌های آواشناختی "با نگاهی موردی به برخی شواهد قرآنی"

محمود رمضان زاده^۱

استادیار گروه زبان‌شناسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه پیام

نور

علی توحیدی شکیب

دانشجوی کارشناسی ارشد زبان‌شناسی، دانشگاه پیام نور

چکیده:

در این مقاله به ارتباط بین تصویرگری مفاهیم خوب و بد و یا مثبت و منفی با استفاده از آواها و آهنگ‌های متناسب با مفاهیم پرداخته شده است. تصاویری که قرآن در قالب الفاظ ارائه می‌دهد گاه باچیدمان و گزینش آواهایی خاص چنان آگاهانه مهندسی شده است که گویا خود حامل بخشی از معنا یا تمامی آن است. تناسب بین آهنگ کلمات و مفاهیم قرآن با توجه به نظر برخی از پژوهشگران که زبان قرآن را گفتاری می‌دانند یکی از مولفه‌های زبان گفتاری است. در این مقاله با توجه به رابطه تنگاتنگ بین آهنگ و نغمات آیات الهی با مفاهیم ارائه شده، بر این ویژگی قرآن تاکید شده است. **کلیدواژه‌ها:** زبان قرآن، تصویرسازی، زبان گفتاری، مفهوم سازی

¹. mahmoudramezanzadeh@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۶/۷

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۸/۱۲

بررسی ارتباط میان لفظ و معنا بر پایه شاخص‌های آواشناختی "با نگاهی موردی به برخی شواهد قرآنی"

۱. مقدمه

پیشرفت علم زبان‌شناسی، بویژه آواشناسی و معناشناسی نکات جدیدی از ساخت زبانی و تبیین‌های معنایی قرآن به دست می‌دهد. یکی از منظرهای جالب توجه در قرآن، جلوه‌های هنری و تصویرسازی مفاهیم می‌باشد که به لحاظ زیبایی‌شناختی بسیار قابل مطالعه است. قرآن با بهره‌جستن از ساخت آوایی واژه‌ها و ترکیبات معنایی، تصاویری بدیع از صحنه‌هایی خاص از دنیا و آخرت ترسیم می‌کند. آیات قرآن واژه‌هایی جامد، منفرد و مستقل از گفته‌پردازی بی‌روح نیستند، بلکه الفاظی هستند پویا و زنده که با درگیر کردن دریافت و شهود مخاطب مؤمن که دل در گرو دلدار سپرده است زندگی جاودانه‌ای را تجربه می‌کنند.

تصاویری که قرآن با الفاظ ساده ترسیم می‌کند بسیار زنده و پویاست. قرآن کریم برای ترسیم مفاهیم گوناگون و حقایق، حالات و روحيات انسانها و امور غیبی از تمهیدات بلاغی و هنری خاصی بهره می‌گیرد. گاه تصویرگری مفاهیم با حروف، گاهی با واژه و گاهی با آوا صورت می‌گیرد. در این مقاله سعی شده است ارتباط بین مفاهیم آیات و آواهای استفاده شده در این آیات مورد بررسی قرار گیرد.

۱-۱ هدف پژوهش

شناسایی مولفه‌های زبان گفتاری بویژه مشخصه‌های آوایی و نقش آنها در مفهوم‌سازیهای قرآنی

۱-۲ فرضیه پژوهش

بین تصویرگری مفاهیم خوب و بد در قرآن و آواهای استفاده شده در کلمات ارتباطی معنادار وجود دارد.

۲- پیشینه پژوهش

در مورد ارتباط بین مفاهیم قرآن و آواها و الفاظ قرآن به طور مستقل کاری انجام نشده بود، اما در کتابهای مختلف از نویسندگان عرب و عجم در این زمینه مطالبی بیان شده

است که با گردآوری آنها سعی شده است که گام‌هایی هر چند کوتاه و ابتدایی در این مسیر پر رمز و راز بر داشته شود.

مفاهیم و اصطلاحات

الف: مفهوم تصویر: «تصویر در لغت به معنای صورت و شکل قرار دادن برای چیزی یا نقش کردن و رسم نمودن چیزی است.» (دهخدا، ۱۳۷۳: ج ۴، ۵۹۳۳)

پژوهشگران تعاریفی گوناگون از تصویر بیان کرده‌اند که در یک جمع بندی می‌توان آن را این طور تعریف کرد: بهره‌گیری از کلمات و جملات با نظم دقیق و شیوه‌ای لطیف به گونه‌ای که معنا را در قالبی زنده و مجسم ارائه دهد و باعث تحریک شنونده شود و فکر و پیام خاصی را به او منتقل کند.

قرآن نیز با استفاده از تصویرگری، معانی بلند و عمیق بعضی از صحنه‌ها را چنان به تصویر می‌کشد که گویی زنده‌اند. «صحنه‌های معقول را محسوس، مخفی را آشکار، غایب را حاضر، دور را نزدیک و مبهم را روشن نشان داده است.» (قاسمی، ۱۳۸۷: ۹)

ب) «مزیت‌های روش تصویرگری:

۱- دمیدن روح حیات و حرکت در معانی

۲- تاثیر گذاری عمیق بر دلها

۳- انتقال معانی بلند با الفاظ اندک

۴- تحریک قوای حسی در جهت اقناع عقلی» (همان: ۲۶)

۲-۲ زبان: ابن جنی زبان را اصواتی دانسته که هر قومی به وسیله آن مقاصد خود را بیان می‌کند. (نکونام،)

«زبان یعنی روش تفهیم و تفاهم مقصود یکدیگر به طوری که اسلوب محاوره به گونه‌ای که افق فهم مخاطب رعایت شود.» (ایزدخواه، ۱۳۹۲/۲/۲۱)

زبان دو نمود دارد: ۱- گفتاری ۲- نوشتاری

۲-۳ ویژگیهای زبان گفتاری: «در زبان گفتاری گوینده بیشتر بر شرایط موجود و ذهنیات مخاطبین تکیه می‌کند و بعد سخن را بیان می‌کند یعنی گوینده، محیط، شنوندگان و شرایط اقلیمی و اجتماعی آنها را در نظر می‌گیرد و بر همان مبنا سخن می‌گوید اما در زبان نوشتاری نویسنده

وجود جملات معترضه منفصل از قبل و بعد و برخی از اطلاعات خارج از متن مانند شدت و نرمی صدا، استفاده از احساسات مخاطبان، روانی و زیبایی و آهنگین بودن سخن که باعث شور و هیجان در مخاطب می‌شود در زبان گفتاری بیشتر دیده می‌شود. در قرآن کریم در این زمینه نیز مطالب اعجاز آمیزی وجود دارد.

یکی از فنونی که هر سخنوری در موقع سخنرانی به کار می‌گیرد استفاده از کلمات و واژه‌های آشناست چون از نظر او هدف فقط تفهیم مطالب است.

۳- روش تحقیق

جهت بررسی ارتباط بین مفاهیم قرآنی و چگونگی به کارگیری آواها از روش توصیفی استفاده شده است؛ بدین معناکه آیاتی از قرآن با توجه به مفاهیم ارائه شده مورد مطالعه قرار گرفته است تا ارتباط بین مفاهیم و آواها در آنها بررسی شود.

۴- ارائه داده‌ها

در هر کلمه‌ای حروف مختلف به کار می‌رود که آهنگ خاصی دارد و تاثیر خاصی بر شنونده دارد. این اثر می‌گوید: «هر کس با کمترین آگاهی هم این مطلب را می‌داند که الفاظ گاه نغمه‌ای دلنشین همچون نغمه سازهای موسیقی دارند و گاه صدایی گوش خراش مانند درازگوش‌اهر کلمه گاه حلاوتی به شیرینی عسل و گاه تلخی به مانند گیاه حنظل دارد.» (قاسمی، ۱۳۸۷: ۵۵).

از جنبه‌های بلاغی، در قرآن میان الفاظ و معانی از حیث آهنگ و نغمات تناسبی آگاهانه وجود دارد که گویی لفظ و معنی چنان با هم در آمیخته اند که دل و روح شنونده را مسخر خود می‌کنند. وقتی از رحمت و شفقت صحبت می‌شود الفاظی نرم و وقتی سخن از عذاب و نعمت می‌باشد الفاظی سخت به کار رفته است گویی معنا و لفظ با هم در یک قالب جای گرفته اند. آواهای قرآن در مقام تهدید خشن، در مقام تشویق نرم و در مقام تشریح آرام هستند. قرآن کریم گاهی لفظی را بر می‌گزیند که آهنگ و ریتم آن با معنایش تناسب دارد.

باید تمام قراین و شواهد محیط را در نوشته خود توصیف کند. قرآن در شرایط و مکانهای به خصوصی نازل شده است به همین دلیل باید برای تفسیر آن به اسباب نزول هم توجه کنیم. از ویژگی‌های ساختار نوشتاری، انسجام کامل از آغاز تا انتهای کلام است. بنابراین، هیچ مطلبی در نامه، رساله، کتاب، تصنیف یا تألیفی وجود ندارد جز آن که از نظم چینشی منسجم و بخش‌هایی هماهنگ با یکدیگر برخوردار است، چونان حلقه‌های زنجیر که به یکدیگر وصل شده‌اند و از آن، به هماهنگی در کلام تعبیر می‌شود. این ویژگی، در گفتاری که به صورت شفاهی ارائه می‌شود وجود ندارد. چه، گوینده نسبت به رعایت هماهنگی تقیدی ندارد و نه تنها انسجام لفظی، که حتی هماهنگی معنایی چندان رعایت نمی‌شود؛ بدین معنا که گاه گفته پرداز در بین سخن، به اقتضای حال از موضوعی به موضوعی دیگر، منتقل می‌شود بی آن که میان این موضوعات، پیوندی استوار وجود داشته باشد. این مشخصه را در قرآن به فراوانی می‌بینیم. مواردی همچون التفات از غیبت به خطاب و از خطاب به غیبت، گونه‌گونی در ضمائر و ناهماهنگی آن‌ها با مرجع شان، و نیز اسم‌های اشاره و انتقال از اسم ظاهر به ضمیر، همگی بدین جهت است که قرآن، به سبک گفتاری، و نه نوشتاری است، و گرنه انتقال ناگهانی و دگرگونی از حالی به حالی دیگر، استوار نمی‌نمود. بر همین اساس، آوردن جملات معترضه در بین کلامی که به صورت گفتاری ارائه شده، روا می‌باشد» (آیت الله معرفت، ۱۳۸۸/۶/۳)

اینک به برخی ویژگیهای زبان گفتاری به طور خاص اشاره می‌کنیم:

۱- بهره‌گیری از الفاظ و مفاهیم آشنا برای مخاطبان

۲- بهره‌گیری از فنون مختلف اقناع مثل سوگند، تکرار و نقل قصه‌ها، واژه‌های متنوع

۳- بیانات سجع گونه و آهنگین

۴- تنوع تعابیر و مطالب

۵- بهره‌گیری از مثل‌ها و قصه‌های آشنا» (پور مطلوب،

بعد ساکت می‌شود و ادامه اش معلوم نیست کی تمام می‌شود با خشونت سازگار است یا صوتی که ناگهان تمام می‌شود؟ مسلماً صوتی که ناگهان تمام می‌شود با خشونت سازگارتر است. آیاتی که مفهوم نفرین و تهدید کفار دارد طنین سخت و باصلاط دارند که طول موج کوتاهی دارند.

آیات ۲۶-۲۷ سوره نوح که قوم نوح نفرین می‌شوند آهنگی هراسناک دارند.

۳- کلمه «یصطرخون» (فاطر: ۳۷) که بیانگر ناله دوزخیانی می‌باشد که تقاضای نجات از جهنم را دارند، چنان گوش خراش است که گویی تداعی گر فریاد دوزخیانی اس که توجهی به آنان نمی‌شود. تلفظ این کلمه تداعی گر فریادهای خسته از حنجره‌های گرفته می‌باشد.

۴- کلمه «صاخه» (عبس: ۳۳) از واژه صخ می‌باشد که به معنای صدای شدیدی است که نزدیک است گوش را کر کند. این واژه از اوصاف روز قیامت است. این واژه از جهت سختی تلفظ و صدای گوش خراش آن هوا را چنان می‌شکافد که به شدت به پرده گوش اصابت می‌کند که گویی پرده گوش را می‌خواهد پاره کند و به فکر و اندیشه انسان نفوذ کند. (قاسمی، ۱۳۸۷: ۵۷)

۵- کلمه «طامه» (نازعات: ۳۴) از اوصاف قیامت است و از ماده طم به معنای پر شدن و به حد اشباع رسیدن است. چون قیامت مملو از حوادث سخت و دردناک است آن را طامه خوانده‌اند. طنین مخصوص این کلمه نیز تداعی گر سختی‌ها و نامالایمات است که در روز قیامت بر دل سایه می‌افکند.

۶- کلمه «صر» به معنی بستن چیزی توام با شدت است که در آیه «کمثل ریح فیها صر اصابت حرث قوم ظلموا انفسهم فاهلکته» (آل عمران: ۱۱۸) به کار رفته است که به معنی شدت باد سوزان یا سرد خشک کننده است. این کلمه باصوت خود صفیر مرگباری را تداعی می‌کند که همه چیز را سر راه خود متلاشی می‌کند. (قاسمی، ۱۳۸۷: ۵۸)

بعضی از آیات قرآن که طولانی و ملایم هستند بیانگر رحمت، مژده و نوید می‌باشند؛ آیات قرآنی آن‌گاه که از قیامت و وحشت صحبت می‌کنند ضربآهنگی تند، خشن و بریده‌بریده دارند. از جمله در مواردی از این دست از حروفی نظیر ر، ق، همزه و یا تشدید و هجاهای کوتاه استفاده می‌شود. جاحظ می‌گوید: «کاش در عرب همزه نبود و آ می‌بود.» (رضایی، ۱۳۷۹)

اینک به ذکر مثالهایی از این گونه ارتباط بین معنا و آوا می‌پردازیم:

الف: الفاظی به سختی و خشونت پاره های آهن برخی از کلمات که تصویرگر عذاب یا تهدید می‌باشند و یا در مورد گنهکاران می‌باشند گوش خراشند.

۱- آیات سوره القمر «اقتربت الساعة و انشق القمر» آیا این آیه را می‌توان ملایم خواند؟ آن ساعتی که همه آسمانها متلاشی می‌شوند و کوهها به راه می‌افتند و آسمان فرو می‌ریزد و ماه مانند پنبه زده می‌شود. این چنین منظره وحشتناکی را نمی‌توان آرام و ملایم خواند بدون آنکه معنی آن را بدانیم می‌توان از موسیقی کلام فهمید که مفهوم خشونت یا حالت غیرعادی است. این جمله یک حرف ملایم ندارد، غیر از لام که جزء کلمه نیست؛ اولین واژه با همزه شروع می‌شود که عرب زبان وقتی می‌خواهد آن را تلفظ کند از همان ابتدا دچار زحمت می‌شود. اصواتی که بیشتر در این آیه می‌شنویم همزه و قاف است، راء صوتی است که خودش اضطراب دارد و تنها صوت مضطرب است که شکسته شکسته است.

۲- در سوره مسد «تبت یذا ابی لهب و تب،» وقتی خداوند می‌خواهد به ابی لهب حمله کند چگونه صحبت را شروع می‌کند؟ آیا ممکن است از شنیدن این آیات رحمت و محبت خداوند را استنباط کرد؟ چگونه آخر کلام را تمام می‌کند، آخر کلام ناگهانی، کوتاه مثل یک ضربه تمام می‌شود. در بسم الله الرحمن الرحیم در کلمه آخر یک طنین است که معلوم نیست کی تمام می‌شود ولی در حرف ب یک صوت بسته است که طنین ندارد و ناگهان تمام می‌شود. آیا صوتی که آرام آرام پایین می‌آید و

واژه های دیگری مثل «غساق» (نساء: ۱۲) به معنای چرک و خون اهل دوزخ، «لیبطن» (نساء: ۷۳) به معنای سستی به خرج دادن، «انزل لکموها» (هود: ۲۸) به معنای وادار کردن به کار و... وجود دارند که به نوبه خود القاء کننده مفاهیم منفی می باشند و احساس ناخوشایندی در شنونده ایجاد می کنند.

به طور کلی واژگان فخیم در توصیف موقعیتهای جنگی و تهدید و... به کار رفته است. همانطور که اشاره شد حرف باء که انفجاری است و به خاطر تشدید یا سکون به تنوین یا مشدّد در ساکن و قلقله ای که ایجاد می کند در سوره مسد خشونت بیشتری را نشان می دهد.

ب) الفاظ نرم و لطیف

قرآن کریم در جاهای مختلف گاه الفاظی به کار می برد که آهنگ ملایم و گوش نواز دارند و معانی آنها نیز خوب و آرامش بخش می باشد. واژگان لطیف در توصیف شور، اشتیاق و ایام فراق و جلب دوستی و جلب توجه کردن به کار رفته اند.

به نمونه هایی از این موارد اشاره می کنیم:

۱- واژه «سکنا» به معنی آرامش و اطمینان در آیاتی مثل «جعل ألیل سکنا» (انعام: ۹۶) با آهنگ خود و توالی فتنه هایش احساس آرامش را به مخاطب منتقل می کند.

۲- در آیه «اذ یغشیکم النعاس امنه منه» (انفال: ۱۱) که به معنی «هنگامی که خواب سبکی که مایه آرامش از سوی خدا بود شما را فرا گرفت» می باشد، مشاهده می شود که خواب سبک و به خواب سبک رفتن را با واژه های النعاس و یغشیکم نشان می دهد. خداوند با آهنگ نرم و لطیف این کلمات و کلمات امنه منه (آرامشی از جانب خداوند) حواس آدمی را با لطف و صفا آرام می کند.

۳- واژه «تمسه» در آیه شریفه «و لو لم تمسه نار» (نور: ۳۵) دو حرف سین کنار هم، آهنگ ملایم و دلنشینی به وجود آورده است.

۴- کلمه «وهن» به معنای هر گونه سستی و ناتوانی در جسم و اراده و ایمان می باشد که برای سستی خانه عنکبوت به کار رفته است. یکی از ویژگیهای الفاظ قرآن

اگر این کلمه تکرار شود و به صورت «صر صر» جلوه گر شود به معنای تندبادی سرد و بی صداست که آهنگ این لفظ تصویرگر هیبت چنان تندبادی است و پیام مضاعف بودن عذاب را دارد. که در آیه: «و اما عاد فاهلکوا بریح صر صر عاتیه» (حاقه: ۶) به کار رفته است.

۷- واژه «کبت» در آیه «فکبت وجوههم فی النار» (نمل: ۹۰) به معنای سقوط و افتادن با صورت بر روی زمین است. (راغب، ذیل واژه کبت) این آیه اشاره به آن دارد که دوزخیان به رو در آتش سرنگون می شوند. اگر این واژه تکرار شود با هیبت خود تداعی کننده سختی مضاعف عذاب است. در آیه «فکبکبوا فیها هم و العاؤون» (شعرا: ۹۴) که به معنای «همه آن معبودان با عابدان (گمراه) به دوزخ افکنده می شوند» می باشد. تکرار این واژه سقوط را به نمایش می گذارد و آهنگ کلمه معنای آن را به تصویر می کشد.

۸- واژه «عتل» در آیه «عتل بعد ذلک زنیم» (قلم: ۱۳) به معنای انسان پر خور است که همه چیز را به سوی خود می کشد و دیگران را از آن باز می دارد. (راغب، ذیل واژه عتل) این کلمه با طنین سخت خود سیمای فردی خودخواه و شکم باره که آلوده به بدیهاست را به نمایش می گذارد.

۹- کلمه «زقوم» (صافات: ۶۲، دخان: ۴۳، واقعه: ۵۲) به معنای غذای مشمئز کننده اهل دوزخ است. طنین این واژه تداعی گر امری بد و تنفر آمیز می باشد. در این واژه قاف واکدار است، میم لبها بسته و هوا در دهان حبس، این حبس شدن با خفه شدن خورنده غذا و بسته شدن راه گلو تناسب دارد. قاف هم با لقمه ای ناگوار به خاطر تشدید و تکرارش سازگار است.

۱۰- کلمه «اثاقلتم» در آیه «ما لکم اذا قیل لکم انفروا فی سبیل الله اثاقلتم الی الارض» (توبه: ۳۴) به معنی چسبیدن به زمین و سستی به خرج دادن برای جهاد در راه خداوند است. این کلمه نیز با آهنگ خود کندی و سستی را تداعی می کند.

حرف سین که از حروف صدادار است و در آن حرکت وجود دارد، استفاده شده است.

در قرآن سجج و همگونی مصوتها تابع محتوای آنها است در حالی که سخنان پیشگوهای عرب هیچ رابطه ای با محتوای آنها نداشته است. موسیقی آیات قرآن از درون کلمات واز خارج آن و از بین آن می‌جوشد. هنگامی که در پایان طوفان در سوره هود آیه ۴۴ می‌فرماید: «و قیل یا ارض ابلعی ماءک و یا سماء اقلعی و غیض الماء و قسی الامر» آن صحنه‌های وحشتناک را با الفاظی سنگین نشان می‌دهد که ناگهان همه چیز خاموش و آرام می‌شود. به همین دلیل است که عبارات قرآن بر گوشهای عربهای جاهلی که عاشق فصاحت و بلاغت بودند همچون صاعقه اثر کرد و حتی کافران بر اعجاز قرآن اعتراف کردند.

شکی نیست که دو جنبه آوا و معنا در پیوند دائمی هستند و وابستگی به آوا مرحله اولیه‌ای است که باید از آن بگذریم.

خداوند در باره سلیمان (ع) می‌فرماید: «فسخرنا له الريح تجری بامرہ رخاء» (ص: ۳۶) که به معنای «ماهم باد را مسخر فرمان او کردیم که بر امرش هر جا می‌خواست به آرامی روان می‌شد.» می‌باشد. در این آیه در کلمه رخاء جزئیات حرکت مورد نظر و تصویر رخداد وجود دارد که از معنا دور است، آوا همان چیزی است که اکنون اشاره می‌کند و حرکت را در تلفظ ترسیم می‌نماید که شبیه رخداد است، یعنی ضمه بر روی حرف راء موجب بسته شدن

دو لب بر حرفی می‌شود که از حروف مد نیست و دایره شدن لبها تلاش را می‌طلبد که قدرت باد در آن است و سپس انتقال ضمه به فته بر حرف حلقی به تصور شروع آسان و روان فرا می‌خواند و این روانی در مد حرف الف بیشتر است که هیچ انقباضی وجود ندارد بلکه حرکتی است تدریجی از دشواری به آسانی که نمایانگر فرمان پذیری باد به فرمان خدا برای سلیمان است که کلمه رخاء آن را نشان می‌دهد.

این است که گاهی با صدای کلمات می‌توان معنای آن را فهمید. به عنوان مثال واژه «مذبذبین» که در آیه «مذبذبین بین ذلک الی هولاء و لا هولاء» (نساء: ۱۴۳) به کار رفته است به معنی منافقان به کار رفته است. این کلمه از ماده ذذب است که در اصل به معنای صدای مخصوصی است که به هنگام حرکت دادن یک شیء آویزان بر اثر برخورد با امواج هوا به گوش می‌رسد و یا به معنی اشیای متحرک و اشخاص سرگردان و متحیر و فاقد برنامه می‌باشد که تداعی‌گر مفهوم منافق می‌باشد.

در کلمه «زحزح» به معنی دور نگهداشتن با تکرار دو لفظ زح زح آهنگ خاصی دارد که معنای خود را ترسیم می‌کند که حرکت و جنبش را با خود به همراه دارد. با توجه به مثالهای ذکر شده آهنگ نرم و ملایم و نغمه ای روح پرور هستیم. معنای آیات و کلمات نیز آرامش بخش و در مورد رحمت و لطف خداوند است. وقتی به دعای ذکر (یا ع) که در محراب عبادت با خشوع خوانده شده است نگاه می‌کنیم، به وجود کلماتی هماهنگ با صدای آرام و نرم پی می‌بریم که به صدای الف ختم می‌شوند؛ این واژه‌ها در آیات ۴ و ۵ سوره مریم آمده است.

هنگامی که به آیات عذاب و قیامت که قرآن به تصویر کشیده است، نگاه می‌کنیم آهنگهای تند و سریع و کوبنده‌ای را می‌یابیم که باعث اضطراب می‌شوند مانند آیات ۲۲-۲۶ سوره فجر که آهنگ کلمات تداعی‌گر موجی از هیجان است. یا در آیاتی که صحنه جهاد و یورش بر دشمن به تصویر کشیده شده است، آهنگ آیات هیجان انگیز با امواج کوتاه می‌باشد مثل آیات ۱-۵ سوره العادیات که موسیقی این آیات تداعی‌گر مارش عملیات می‌باشد.

در سوره تکویر آیات ابتدایی به تاء ساکن که بی واک است ختم می‌شوند که همگی این آیات به مفاهیم پایان زندگی نخستین در هستی و اعلام چیرگی بیم و هراس بر دلها دلالت دارند و صداها محو می‌شوند، ولی آیات بعدی مثل «والصبح اذا تنفس» مردم را به حیات بخشی موجودات پس از سکون و تاریکی اشاره دارد که از

انجام خواهیم داد، حکایت از موضوع خشنی دارد لیکن در آن حروف نرم به کار رفته است، اما این ترکیب حروف طوری است که شدت و زحمت را می‌رساند.

۵- نتیجه گیری

با توجه به مطالب گفته شده به نظر می‌رسد که می‌توان صداها را طوری تقسیم کرد که اصوات خشن فقط مخصوص موقعیتهای خشن است و اصوات ملایم مخصوص مسائل عاطفی و نوید دهنده است. آنچه که در موقعیتهای مختلف فرق می‌کند صدای این حروف است که این اصوات در موقعیتهای مختلف صداهای یکسان ندارند و این موضوع به قدری ظریف است که فقط نت می‌تواند آن را به آدم نشان دهد. مثلاً در فارسی حروف غین وقاف وجود دارد اما تفاوت ارتعاشات این دو صوت فقط توسط دستگاه تشخیص داده می‌شود اما در ظاهر به قدری ظریف است که اصلاً احساس نمی‌شود که این مطلب مورد آزمایش واقع شده است و تأیید کرده است که در فارسی حروف غین وقاف با هم از نظر تلفظ تفاوت دارند. آنچه که از مطالب ارائه شده فهمیده می‌شود این است که آهنگ کلمات و نغمات آیات با مفاهیم در ارتباط هستند و فقط نمی‌توان به طور مطلق گفت که آواها به تنهایی در ارتباط با مفاهیم هستند. نکونام (۱۳۷۹) دلایلی را برای تأیید بر این که زبان قرآن گفتاری است آورده است که عبارتند از: ۱. امی بودن پیامبر اسلام (ص) و قوم او ۲. از پیش نوشته بودن قرآن ۳. وجود جلوه‌های گفتاری در رسم الخط قرآن ۴. تنوع مضامین و تعبیر سوره‌ها ۵. بهره‌گیری قرآن از مفاهیم مانوس مخاطبان ۶. شور انگیز بودن آیات قرآن

اما با توجه به این که در روایات بر زیبا خواندن قرآن تأکید شده است از جمله پیامبر (ص) می‌فرمایند: «هر چیزی را زبیتی است و زینت قرآن صدای زیباست» و یا می‌فرمایند: «با صدایتان قرآن را زینت بخشید که صدای زیبا به زیبایی قرآن می‌افزاید» و یا می‌فرمایند: «زینوا القرآن باصواتکم» مراد قرائت درست طبق تجوید است. زیبا خواندن قرآن با تجوید درست موجب تحریک قلب،

زبان شناسانی مثل ابن جنی در کتاب الخصائص این موارد که نام آ و او یا تقلید و شباهت لغت با مظاهر طبیعت است را بررسی کرده‌اند.

در قرآن میان ساخت و محتوا تناسب وجود دارد. قرآن کریم فضای موقعیت‌ها را در مدها، غنه‌ها، نکره آوردن و حرکتهای وسکون‌ها به تصویر می‌کشد. صحنه‌ها و موقعیت‌ها مختلف هستند و ساخت آوایی آن متفاوت می‌باشد. گویی حرف ترسیم می‌کند و حرکت‌ها چارچوب لازم تصویر را به آن اضافه می‌نماید مثلاً در موقعیتهای نرم از حروف بی واک و در موقعیتهای تهدید آمیز از حروف تفخیم و باشدت استفاده شده است.

رعایت تجوید باعث آشکار شدن زیبایی موسیقایی قرآن است. موسیقی قرآن دارای هدف دینی و زیباشناختی است.

مثلاً در آیه ۴۵ سوره مریم (س) از زبان حضرت ابراهیم (ع) خداوند می‌فرماید: «یا ابا انی اخاف ان یمسک عذاب من الرحمن فتکون للشیطان ولیاً» بوی خوش رابطه پدر و فرزندی می‌آید که نه مد داریم و طبیعت آوهای نرم با موقعیتهای نرم تناسب دارند مثل حروف س، خ، ح، و، ی

اما عکس‌العمل پدر مغرور را با کلماتی خشن و تند می‌خوانیم: «لئن لم تنته لارجمنک و اهجرنی ملیاً» که آیه ۶۶ سوره مریم است، آهنگ لارجمنک به خاطر نون به افتادن سنگ بر روی بدن اشاره دارد که سه بار و یک بار هم با تشدید آمده است و جیم دو بار و راء ساکن که علاوه بر طبیعت این حروف که در خلال تلفظ تکرار می‌شود آهنگ قوی دارد و یا در آیه ۱۷ سوره ابراهیم (ع) «یتجرعه و لا یکاد یسیغه» شدت و سختی حروف در ترکیب خاصی است که سختی عمل نوشیدن آب جوشان را به تصویر می‌کشد. (سیدی، ۱۳۸۸: ۲۱۴)

اما در آیه ۱۲ سوره انبیا «یوم نطوی السماء کطی السجل للکتب کما بدان اول خلق نعیده وعدا علینا» به معنای روزی که آسمانها را مانند طومار درهم پیچیم و به حال اول که آفریدیم باز برگردانیم، این وعده ماست که البته

می‌گوییم نمی‌فهمیم. و جملاتی دیگر که قبلا آورده شده است هر کدام صدای متناسب خود را می‌طلبد که قاری قرآن با رعایت تجوید قرآن و انطباق لفظ و معنا باید این معنا را حفظ کند. (پورمطلوب، ۱۳۸۴: ۳۲)

بسیاری اعتقاد دارند که نوع بیان آهنگین و شیوه القای متنوع مطالب قرآن وجه اعجاز و تخیلی قرآن است. مرحوم مظفر معتقد است که جملات خطابه (گفتاری) باید آهنگ و وزن خاصی داشته باشد مقصود تعادل است نه وزن شعری. این تعادل به چند صورت امکان پذیر است: ۱- کوتاهی و بلندی جملات باید به هم نزدیک باشد حتی تعداد حروف و کلمات ممکن است با هم برابر نباشد. ۲- بین کلمات جمله و حروف تشکیل دهنده کلمه باید تشابه و تعادل باشد. ۳- بین حروف و زیر و بم آنها تعادل باشد. ۴- حروف آخر کلمات شبیه بوده یا صنعت تسجیع در آنها وجود داشته باشد. (پورمطلوب، ۱۳۸۴: ۲۷)

آهنگ و ریتم در قرآن با شعر و نثر متفاوت است. متن ادبی ساخته بشر، آزادی مطلق به دریافت کننده می‌دهد تا از حیث آهنگ و اوج و فرود در آن هر طور می‌خواهد دخل و تصرف کند اما سطح ریتم در قرآن فراتر از قوانین عروض و شعر است.

رافعی می‌گفت: عربها در گفتارشان تأنی و درنگ دارند و بیشتر به صوت و آوا اهمیت می‌دهند تا حروف و گوینده، در جمله‌های خود آهنگ‌های زبانی زیبایی را به کار می‌بندد و چنان انسجام و تناسب دارند که گویی یک قطعه‌اند. قرائت قرآن هم همان ریتم و آهنگ را دارد و باید احکام قرائت رعایت شود. (جمعه: ۱۳۹۱)

موقعیت‌ها در قرآن تعیین کننده طبیعت حروف و حرکات است و آوا و آهنگ با اندیشه در قرآن ارتباط تنگاتنگی دارد و تجوید یعنی مراعات دقیق همین آهنگ و نغمات قرآنی.

به همین دلیل بود که خداوند از زبان کافران می‌فرماید: «لا تسمعوا لهذا القرآن و الغوا فيه» (فصلت: ۲۶) به این

گوش سپردن به آن و تدبّر در آن است و یا در آیات الهی، خداوند می‌فرماید: «و رتل القرآن ترتیلا» قرآن را با ترتیل بخوانید. از تاکید بر درست خواندن قرآن با صوت زیبا چنین بر می‌آید که آهنگ آیات و کلمات با تجوید درست مبین مفاهیم قرآن می‌باشد که این یکی از ویژگی‌های زبان گفتاری است که آهنگ کلام خود نشان دهنده پاره‌ای از مفاهیم است که در قرآن به اوج رسیده است و می‌توان این ارتباط تنگاتنگ بین آهنگ آیات و مفاهیم را از ویژگی‌های زبان گفتاری قرآن دانست.

آیاتی از قرآن زبان قرآن را «عربی مبین» (نحل: ۱۰۳)، «لسان قوم» (شعرا: ۹۵) معرفی می‌کند که خود مبین مطالب بالا می‌باشد. دلیل کارنگی به عنوان یک خطیب مسلّم بر این ویژگی قرآن تأکید می‌کند که آغاز و پایان سخن قرآن با صراحت و صمیمیت همراه است و همین سبب جلب توجه، اقتناع، عدم خستگی و تأثیری شگرف بر مخاطب می‌شود. (پورمطلوب، ۱۳۸۴: ۲۸)

یکی از شرایط فصیح بودن گفتار عدم تنافر حروف و کلمات است یعنی جریان یافتن آسان و روان سخن بر زبان و آزار نرساند در هنگام شنیدن است. به عنوان مثال آوردن چهار میم در یک کلمه «امم مّمن معک» که در سوره هود آیه ۴۸ آمده است، خوش آهنگ و روان است. هماهنگی لفظ و معنا که از آن به عنوان ارتباط معنوی یا موسیقی داخل کلمات نام می‌برند در قرآن به اوج خود رسیده است. به نمونه‌های دیگری نیز در خاتمه این جستار اشاره می‌شود:

-بیانات حق تعالی که تجلیات جلاله اوست: «خذوه فغلوه» (حاقه: ۳۰) او را بگیرید و به بند کشید.

-بیانات ملائکه به اهل عذاب: «قال انکم مکثون» (زخرف: ۷۷) گفت: همانا شما ماندگارید.

-بیانات پیامبران در مقام تکذیب قوم: «اف لکم و لما تعبدون من دون الله» تف بر شما و آنچه جز خدا می‌پرستید.

سخن مخالفان با پیامبران: «قالوا یشعيب ما نفقه کثیرا مما تقول» (هود: ۹۱) ای شعیب، ما مقدار زیادی از آنچه را

۲- مفهوم سبکی به معنای واژگان ثقیل نیست بلکه واژگانی سخت و نرم هم وجود دارد این با موقعیتی که واژگان از آن سخن می‌گویند هماهنگ است.

۳- ارتباط بین مفاهیم و آهنگ جملات در قرآن وجود دارد که از ویژگیهای زبان گفتاری قرآن است.

۴- هماهنگی بین آواهای قرآن و مفاهیم قرآن را نمی‌توان به طور قطع و یقین در همه موارد اثبات کرد اما اگر روزی پژوهشگری پیدا شود که به داده‌های علمی روشن مجهز باشد و همچنین با هنر موسیقی آشنا باشد می‌تواند با بهره‌گیری از علم تجوید به ویژگیهای حروف پی ببرد و موسیقی آواهای قرآن را با مضمون آیات تفسیر نماید و در ارتباط آوا با معنا بر حدس و گمان تکیه ننماید؛ چنان که گپ، موسیقیدان انگلیسی، آیات قرآن را به نت در آورده است و دریافته است که هر صد آیه از قرآن یک سمفونی را تشکیل می‌دهد و هر چهل آیه از صد آیه قبل با شصت آیه بعدی سمفونی دیگری تشکیل می‌دهد که در دو جانشکال کرده بود و با توجه به قرائتهای سبعة این اشکال برطرف شده بود و نتیجه گرفته بود که قرآن از سمفونی‌های متعدد تشکیل شده است.

کتابنامه

معرفت، محمدهادی، ۱۳۸۸، ساختار قرآن گفتاری نه نوشتاری، برگرفته از سایت،

http://marefat.info/home/index.php?option=com_content&view=article&id

ایزدخواه، محمد ابراهیم، ۱۳۸۸، مقاله نظریه متعالی بودن زبان قرآن، پایگاه اطلاع رسانی موسسه پژوهشی و فرهنگی فهیم

بیضون، لیب، ۱۳۹۰، پرتوی از شگفتی‌ها و اعجازهای علمی و بلاغی (ترجمه حسین عبدالهی به کوشش محمد علی احمدیان) قم: انتشارات زمزم هدایت

پور مطلوب، عبدالرضا، ۱۳۸۴، جلوه های خطابه در قرآن مجید: کاوشی در نظریه گفتاری بودن زبان قرآن مجید،

قم: جلوه کمال

قرآن گوش مدهید و سخن لغو در آن افکنید، چون آهنگ قرآن در وجود آنها تاثیری شگرف می‌گذاشت.

به چند نمونه از ارتباط آهنگ کلام با مفاهیم قرآنی که از ویژگیهای زبان گفتاری است به اختصار اشاره می‌کنم:

۱- سوره فجر آیات ۲۶-۲۱ وحشت و رژه نظامی را که جهنمیان در آن شرکت دارند، نشان می‌دهد. این آیات آهنگ تند نظامی دارد. ولی بعد به کسی که ایمان آورده است با لطافت و مهربانی می‌فرماید: «یا ایتهای النفس المطمئنه ارجعی الی ربک راضیه مرضیه فادخلی فی عبادی فادخلی جنتی» که آهنگی آرام، موج دار و کش دار دارد.

۲- سوره غاشیه آیات ۷-۱ در مورد کافران است و آیات ۸-۱۶ در مورد مومنان است که موسیقی متفاوتی دارد.

۳- سوره نازعات آیات ۱۴-۱ دارای حرکات سریع، موج کوتاه و ساختاری قوی است که با طپشی سریع و لرزشی شدید هماهنگ است. ولی در آیات ۱۹-۱۵ موسیقی تغییر می‌کند و دارای حرکت ملایم و موج فراخ و طول متوسط می‌شود که با جو داستان حضرت موسی (ع) ارتباط دارد.

۴- در آیات ۱۹۴-۱۹۱ سوره آل عمران و یا آیات ۴۱-۳۸ سوره ابراهیم (ع) که آیات خاشع دعایی است موسیقی موج دار و طول دار می‌شود. در آیات ۱۱-۱ سوره والضحی فضایی از مهربانی، مهرورزی و خوشنودی فراگیر و نگرانی نمایان می‌شود که گام‌های موسیقی آن استوار، صدای آن نازک و ریتم آن اندوهبار می‌باشد. (سید قطب، ۱۳۸۸)

به طور کلی می‌توان این گونه نتیجه گرفت که:

۱- هماهنگی بین آواهای قرآن به روانی دریافت آن در گوش و روانی تلفظ آن حکم می‌کند و این همچنین به ویژگیهای حروف هم حکم می‌کند نه به مخارج آن در دستگاه آوایی. (ویژگیهای حروف: صفات قوی (جهر)، شدت، اطلاق، قلقله، صفات ضعیف (همس، رخاوه، ازلاق، لَین)

- جمعه، حسین، ۱۳۹۱، بررسی زیبا شناختی و سبک شناختی تقابل در قرآن (ترجمه دکترسید حسین سیدی)، تهران: سخن
- ضیایی، امیر، ۱۳۷۹، کاربرد آیات قرآن در اندیشه دکتر شریعتی، تهران: انتشارات الهام
- سید قطب، ۱۳۸۸، تصویر سازی هنری در قرآن (ترجمه زاهد ویسی)، سنندج: آراس
- قاسمی، حمید محمد، ۱۳۸۷، جلوه هایی از هنر تصویر آفرینی در قرآن، تهران: شرکت انتشارات علمی فرهنگی
- المطعنی، عبدالعظیم ابراهیم محمد، ۱۳۸۸، ویژگیهای بلاغی بیان قرآنی، تهران: سخن
- میر، مستنصر، ۱۳۸۷، ادبیات قرآن مجموعه مقالات (ترجمه محمدحسن محمدی مظفر)
- نکونام، جعفر، ۱۳۷۹، مقاله زبان قرآن گفتاری یا نوشتاری، فصلنامه پژوهشهای فلسفی-کلامی، شماره ۳
- <http://www.ensani.ir/fa/content/91726/default.aspx>
- یاسوف، احمد، ۱۳۸۸، زیبا شناسی واژگان قرآن (ترجمه دکتر سید حسین سیدی)، تهران: سخن